

ΕΠΙΚΑΙΡΑ ΖΗΤΗΜΑΤΑ ΔΙΚΑΙΟΥ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗΣ ΠΡΟΣΤΑΣΙΑΣ

Τόμος προς τιμήν Κωνσταντίνου Κρεμαλή

ΝΟΜΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ

Επίκαιρα Ζητήματα Δικαίου Κοινωνικής Προστασίας
Τόμος προς τιμήν Κωνσταντίνου Κρεμαλή

ISBN 978-960-562-541-2

Σύμφωνα με το Ν. 2121/93 για την Πνευματική Ιδιοκτησία απαγορεύεται η αναδημοσίευση και γενικά η αναπαραγωγή του παρόντος έργου, η αποθήκευσή του σε βάση δεδομένων, η αναμετάδοσή του σε ηλεκτρονική ή οποιαδήποτε άλλη μορφή και η φωτοανατύπωσή του με οποιονδήποτε τρόπο, χωρίς γραπτή άδεια του εκδότη.

ΔΗΛΩΣΗ ΕΚΔΟΤΙΚΟΥ ΟΙΚΟΥ

Το περιεχόμενο του παρόντος έργου έχει τύχει επιμελούς και αναλυτικής επιστημονικής επεξεργασίας. Ο εκδοτικός οίκος και οι συντάκτες δεν παρέχουν διά του παρόντος νομικές συμβουλές ή παρεμφερείς συμβουλευτικές υπηρεσίες, ουδεμία δε ευθύνη φέρουν για τυχόν ζημία τρίτου λόγω ενέργειας ή παράλειψης που βασίστηκε εν όλω ή εν μέρει στο περιεχόμενο του παρόντος έργου.

Art Director:	Γιάννης Μαμαλούκος
Υπεύθυνος Παραγωγής:	Ανδρέας Μενούνος
Φωτοστοιχειοθεσία:	Χρύσα Ζαργιαννάκη
Παραγωγή:	NB Production AM120516M23

NOMIKH BIBLIOTHKH

Μαυρομυιάλη 23, 106 80 Αθήνα
Τηλ.: 210 3678 800 • Fax: 210 3678 819
<http://www.nb.org> • e-mail: info@nb.org
Μαυρομυιάλη 2, 106 79 • Τηλ.: 210 3607 521
Φίλωνος 107-109, 185 36 • Τηλ: 210 4184 212
Κανάρη 15, 262 22 • Τηλ.: 2610 361 600
Φράγκων 1, 546 26 • Τηλ.: 2310 532 134

Επίκαιρα Ζητήματα Δικαίου Κοινωνικής Προστασίας

Τόμος προς τιμήν Κωνσταντίνου Κρεμαλή

NOMIKH BIBLIOΘΗΚΗ

Current issues of social protection law
Essays in honor of Konstantinos Kremalis

This liber amicorum for Konstantinos Kremalis is published at the occasion of his retirement as professor of Social Security law at the Law School of the National and Kapodistrian University of Athens.

The essays are grouped into four thematic sections: The first is the protection of social rights particularly in the international organizations, the second refer to the consequences of the economic crisis in Greek social security system, the third treats current health protection issues and the fourth examines the procedural guarantees and their importance for social protection.

ISBN 978-960-562-541-2

COPYRIGHT

All rights reserved. No part of this publication may be reproduced, stored in a retrieval system, or transmitted, in any form or by any means, without the prior permission of NOMIKI BIBLIOTHIKI S.A., or as expressly permitted by law or under the terms agreed with the appropriate reprographic rights organisation. Enquiries concerning reproduction which may not be covered by the above should be addressed to NOMIKI BIBLIOTHIKI S.A. at the address below.

DISCLAIMER

The content of this work is intended for information purposes only and should not be treated as legal advice. The publication is necessarily of a general nature; NOMIKI BIBLIOTHIKI S.A. makes no claim as to the comprehensiveness or accuracy of the information provided; Information is not offered for the purpose of providing individualized legal advice. Professional advice should therefore be sought before any action is undertaken based on this publication. Use of this work does not create an attorney-client or any other relationship between the user and NOMIKI BIBLIOTHIKI S.A. or the legal professionals contributing to this publication.

NOMIKI BIBLIOTHIKI

23, Mavromichali Str., 106 80 Athens Greece
Tel.: +30 210 3678 800 • Fax: +30 210 3678 819
<http://www.nb.org> • e-mail: info@nb.org

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Μετά την αποχώρηση του καθηγητή *Κωνσταντίνου Κρεμαλή* από την ενεργό υπηρεσία στο Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών στενοί φίλοι, μαθητές και συνάδελφοί του πήραμε την πρωτοβουλία εκδόσεως ενός μικρού αφιερώματος ως αντίδωρου για τη μεγάλη προσφορά του στην επιστήμη και διδασκαλία του δικαίου της κοινωνικής ασφάλειας. Σε αυτό ο τιμώμενος καθηγητής Κωνσταντίνος Κρεμαλής συμπεριέλαβε το δίκαιο της κοινωνικής ασφάλισης, το δίκαιο της υγείας και το δίκαιο της κοινωνικής πρόνοιας. Παρόλο που ξεκίνησε τις επιστημονικές αναζητήσεις του από το εργατικό δίκαιο ο καθηγητής Κωνσταντίνος Κρεμαλής αντιλήφθηκε πολύ γρήγορα ότι οι τρεις συγγενείς αυτοί κλάδοι δικαίου υπερβαίνουν τα όρια του ιδιωτικού δικαίου και εντάσσονται ενόψει και του συνταγματικά πλέον κατοχυρωμένου κοινωνικού κράτους δικαίου στο δημόσιο δίκαιο. Μετακινήθηκε έτσι από τον Β΄ Τομέα Ιδιωτικού Δικαίου στον Τομέα Δημοσίου Δικαίου της Νομικής Σχολής του Εθνικού και Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών και ίδρυσε το ομώνυμο Ερευνητικό Πανεπιστημιακό Ινστιτούτο Κοινωνικής Ασφάλισης, Υγείας και Πρόνοιας (ΕΠΙΚΑΥΠ), το οποίο αργότερα συνέχισε τη λειτουργία του ως Εργαστήριο Κοινωνικής Ασφάλισης, Υγείας και Πρόνοιας (ΕΚΑΥΠ). Με τον τρόπο αυτό – πρωτοποριακό για την εποχή του – ο καθηγητής Κωνσταντίνος Κρεμαλής έκανε πράξη θεσμικά και προσωπικά τις πλέον σύγχρονες τάσεις και αντιλήψεις στην Ευρώπη για το κοινωνικό δίκαιο. Το διδακτικό και συγγραφικό του έργο κάλυψε όλα τα αντικείμενα του δικαίου κοινωνικής προστασίας και τα συγγράμματά του αποτελούν σήμερα σημείο αναφοράς, αλλά και πηγή έμπνευσης για νέους επιστήμονες που με βάση το έργο αυτό εμβάθυναν σε επιμέρους πτυχές του. Το *Δίκαιο Κοινωνικών Ασφαλίσεων* (1985), το *Δικαίωμα για προστασία της υγείας* (1987), το *Δικαίωμα του ατόμου για κοινωνική πρόνοια* (1991) και πιο πρόσφατα το *Δίκαιο της Υγείας* (2002 και 2010) συνέβαλαν στη διαμόρφωση του δικαίου της κοινωνικής ασφάλειας και άσκησαν επιρροή στη νομολογία. Σημαντική επίδραση είχαν επίσης οι γνωμοδοτήσεις του τιμωμένου στην αντιμετώπιση επίκαιρων και πολύπλοκων νομικών ζητημάτων κοινωνικής ασφάλειας.

Το έργο του τιμώμενου καθηγητή Κωνσταντίνου Κρεμαλή χαρακτηρίζουν η διεθνής και ευρωπαϊκή διάσταση και ο συνεχής διάλογος με την ακαδημαϊκή κοινότητα και τη διοικητική και δικαστική πρακτική με τη συμμετοχή του σε διεθνή και ευρωπαϊκά επιστημονικά fora. Η βούλησή του να μοιραστεί τις εμπειρίες και τις γνώσεις αυτές ήταν η επί χρόνια τακτική ενημέρωση στις μηνιαίες επιστημονικές συναντήσεις που λάμβαναν χώρα στο πλαίσιο του ΕΠΙΚΑΥΠ στους συνεργάτες του και νεότερους επιστήμονες και η

προτροπή του να συμμετέχουν ενεργά στις δράσεις αυτές. Ο καθηγητής Κωνσταντίνος Κρεμαλής ενέπνευσε σειρά νέων επιστημόνων να ασχοληθούν με αντικείμενα του κλάδου αυτού και να εκπονήσουν μεταπτυχιακές διπλωματικές εργασίες και διδακτορικές διατριβές υπό την επίβλεψή του. Η «μαγιά» αυτή αποτελεί παρακαταθήκη ότι υπάρχουν στη χώρα μας νέοι διακεκριμένοι επιστήμονες που έχουν τα εφόδια να συμβάλλουν με τις γνώσεις τους στα αντικείμενα της κοινωνικής ασφάλισης, υγείας και πρόνοιας σε μια εποχή που κατά γενική ομολογία η κοινωνική ασφάλεια αντιμετωπίζει σημαντικές προκλήσεις κάτω από πιέσεις οικονομικές, δημογραφικές και ιδεολογικές.

Η συντακτική επιτροπή

Σπυρίδων Φλογαΐτης, Πάνος Λαζαράτος,
Σπύρος Βλαχόπουλος, Θεοδώρα Αντωνίου,
Πατρίνα Παπαρρηγοπούλου, Παύλος-Μιχαήλ Ευστρατίου

Συντακτική Επιτροπή
ΤΙΜΗΤΙΚΟΣ ΤΟΜΟΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ ΚΡΕΜΑΛΗ

Σπυρίδων Φλογαΐτης, Καθηγητής

Πάνος Λαζαράτος, Καθηγητής

Σπύρος Βλαχόπουλος, Αν. Καθηγητής

Θεοδώρα Αντωνίου, Αν. Καθηγήτρια, Δ/ντρια Τομέα Δημοσίου Δικαίου

Πατρίνα Παπαρρηγοπούλου, Αν. Καθηγήτρια

Παύλος-Μιχαήλ Ευστρατίου, Αν. Καθηγητής

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΠΡΟΛΟΓΟΣ	7
ΒΙΟΓΡΑΦΙΚΟ ΣΗΜΕΙΩΜΑ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ Δ. ΚΡΕΜΑΛΗ	13

I. ΚΟΙΝΩΝΙΚΑ ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΑ

Το δικαίωμα για κοινωνική και ιατρική βοήθεια στις ρυθμίσεις και τη νομολογία του Ευρωπαϊκού Κοινωνικού Χάρτη	17
Αντώνης Μπρεδήμας	
Η προληπτική λειτουργία του κράτους πρόνοιας	29
Ξενοφών Κοντιάδης	
Η προστασία των κοινωνικών δικαιωμάτων στην ευρωπαϊκή έννομη τάξη	43
Σταυρούλα Ν. Κτιστάκη	
Η καλή πίστη του λήπτη αχρεωστήτως καταβληθεισών κοινωνικών παροχών	53
Γιώργος Τράντας	
Η ανθρώπινη αξιοπρέπεια στο δίκαιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης	63
Βασίλης Γ. Τζέμος	

II. ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΑΣΦΑΛΙΣΗ

Κρίση δημοσίου χρέους και κοινωνική ασφάλιση	79
Άγγελος Στεργίου	
Προτάσεις για τον εκσυγχρονισμό της νομοθεσίας & την αναβάθμιση των αλληλοβοηθητικών ταμείων	99
Πατρίνα Παπαρρηγοπούλου – Πεχλιβανίδη	
Η σταδιακή ένταξη του συνταξιοδοτικού δικαίου των Δημοσίων Υπαλλήλων στον κορμό του Δικαίου Κοινωνικής Ασφάλισης	113
Χρήστος Κ. Μορφακίδης	

Διαστρέβλωση των βασικών εννοιών της κοινωνικής ασφάλισης στην εποχή της κρίσης: Μετεξέλιξη της σύνταξης σε «ελάχιστο εγγυημένο εισόδημα» χορηγούμενο υπό επιφύλαξη;	129
--	-----

Όλγα Αγγελοπούλου

Ο Ν 4336/2015 ως «προάγγελος» μετασχηματισμού του υφιστάμενου συστήματος κοινωνικής ασφάλισης. Σκέψεις και προβληματισμοί επί της επιχειρούμενης μετάβασης	169
--	-----

Γιώργος Κουτσούκος

Η έκταση του παρακολουθηματικού χαρακτήρα της επικουρικής ασφάλισης εν σχέσει με την κύρια. Σκέψεις με αφορμή την ΣτΕ 810/2015	177
--	-----

Ειρήνη-Ελευθερία Γαληνού

Η εταιρική κοινωνική ευθύνη ως σύγχρονος θεσμός κοινωνικής προστασίας	185
---	-----

Δημήτριος Κρεμαλής

III. ΥΓΕΙΑ

Η έννοια της βιοηθικής και οι ρυθμίσεις περί βιοηθικής σε διεθνή κείμενα	193
--	-----

Ισμήνη Κριάρη

Λάθη στο χώρο της υγείας: Εννοιολογική προσέγγιση, κατηγοριοποίηση και προσδιοριστικοί παράγοντες	205
---	-----

Βασιλική Καπάκη, Κυριάκος Σουλιώτης

IV. ΔΙΑΔΙΚΑΣΤΙΚΕΣ ΕΓΓΥΗΣΕΙΣ

(ΔΙΚΑΙΩΜΑ ΠΛΗΡΟΦΟΡΗΣΗΣ & ΑΚΡΟΑΣΗΣ)

Περί του δικαιώματος ακρόασης στην κοινωνικοασφαλιστική διαδικασία	245
--	-----

Πάνος Λαζαράτος

Η επεξεργασία των προσωπικών δεδομένων κοινωνικής ασφάλισης	261
---	-----

Σπύρος Βλαχόπουλος

Διοικητικό δίκαιο πληροφόρησης και δικαίωμα πρόσβασης σε έγγραφα των θεσμικών οργάνων της Ευρωπαϊκής Ένωσης	271
---	-----

Πάυλος-Μιχαήλ Ε. Ευστρατίου

ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΟ ΕΡΓΟ Κ. ΚΡΕΜΑΛΗ	291
------------------------------	-----

Βιογραφικό σημείωμα

Κωνσταντίνου Δ. Κρεμαλή

Ο ομ. Καθηγητής Δρ. Κωνσταντίνος Δ. Κρεμαλής πραγματοποίησε νομικές σπουδές στα Πανεπιστήμια Αθηνών, Μονάχου και Βιέννης.

Είναι Δικηγόρος παρ' Αρείω Πάγω ειδικευμένος σε θέματα Εργατικού Δικαίου, Κοινωνικού Δικαίου, Ασφαλιστικού Δικαίου και Δικαίου της Υγείας. Κατέχει θέση Διαχειριστή Εταίρου στην **ΚΡΕΜΑΛΗΣ Δικηγορική Εταιρεία**, που είναι αποκλειστικό για την Ελλάδα μέλος της Ένωσης Δικηγορικών Γραφείων **Ius Laboris Global Human Resources Lawyers**.

Είναι Πρόεδρος της Insurance, Social Security & Labor Affairs Committee του Ελληνοαμερικανικού Επιμελητηρίου (2011-) και Διαιτητής στο Σώμα Μεσολαβητών-Διαιτητών του Οργανισμού Μεσολάβησης και Διαιτησίας (1990-).

Του απονεμήθηκε διδακτορικό δίπλωμα με τιμητική διάκριση στο Εργατικό Δίκαιο της Νομικής Σχολής του Πανεπιστημίου Αθηνών (1976) για τη διατριβή του «Το ενοχικό μέρος των συλλογικών συμβάσεων εργασίας». Μετά την υφηγεσία του με θέμα «Η κοινωνική ασφάλιση των εργαζομένων-Διαμορφωτικές επιδράσεις Εργατικού Δικαίου» (1982) έγινε Επίκουρος Καθηγητής (1983), Αναπληρωτής Καθηγητής (1987) και Καθηγητής στο Τμήμα Νομικής του Πανεπιστημίου Αθηνών (1991-2014).

Έχει διατελέσει Επισκέπτης Καθηγητής στο Ευρωπαϊκό Ινστιτούτο Δημόσιας Διοίκησης (1994) και υπότροφος Ερευνητής του Ιδρύματος Φουλμπράιτ στα Πανεπιστήμια Μινεσότα και Ιλινόι των Η.Π.Α. (1994).

Δίδαξε Εθνικό, Ευρωπαϊκό και Διεθνές Δίκαιο Κοινωνικής Ασφάλειας, Υγείας και Πρόνοιας στο Τμήμα Νομικής του Πανεπιστημίου Αθηνών σε προπτυχιακό και μεταπτυχιακό επίπεδο, καθώς και στα Πανεπιστήμια Catholic University of Leuven, Université de Paris II (Panthéon-Assas), Università di Roma,

Ludwig-Universität-München, University of Tilburg, University of Edinburgh, Kansai University of Osaka/Japan κ.ά.

Ο ομ. Καθηγητής Δρ. Κωνσταντίνος Δ. Κρεμαλής έχει μετάσχει σε διάφορες νομοπαρασκευαστικές επιτροπές για μεταρρυθμίσεις του εργατικού, του ιδιωτικού ασφαλιστικού και του δικαίου κοινωνικών ασφαλίσεων. Συμπράττει τακτικά, ως πανεπιστημιακός εμπειρογνώμων, στη νομική συμβουλευτική υποστήριξη διάφορων Υπουργείων και

οργανισμών. Διατέλεσε αρμόδιος για τις εθνικές εκθέσεις, ως ανεξάρτητος εμπειρογνώμων στο πλαίσιο του Ευρωπαϊκού Προγράμματος TRESS (2005-2013) αναφορικά με την «Εκπαίδευση και δικτύωση στον Ευρωπαϊκό Συντονισμό των κοινωνικο-ασφαλιστικών συστημάτων» και ήδη είναι ο εθνικός εμπειρογνώμων στο πλαίσιο του Ευρωπαϊκού Προγράμματος FreSsco (2014 -) αναφορικά με την «Ελεύθερη διακίνηση των εργαζομένων και το συντονισμό των συστημάτων κοινωνικής ασφάλισης εντός της Ευρωπαϊκής Ένωσης».

Η προστασία των κοινωνικών δικαιωμάτων στην ευρωπαϊκή έννομη τάξη

Σταυρούλα Ν. Κτιστάκη,
Πάρεδρος ΣτΕ, Καθηγήτρια Παντείου

Η διεθνής προστασία των κοινωνικών δικαιωμάτων υιοθετεί εμμέσως μία διάκριση μεταξύ των «κλασικών» κοινωνικών δικαιωμάτων και των δικαιωμάτων «τρίτης γενιάς» ή δικαιωμάτων «αλληλεγγύης». Στα πρώτα, παραδοσιακά εντάσσονται τα βασικότερα, γνωστά και στην εθνική έννομη τάξη ως κοινωνικά δικαιώματα, όπως το δικαίωμα σε κοινωνικές παροχές ή η προστασία της υγείας¹. Από την άλλη πλευρά, ως δικαιώματα «τρίτης γενιάς» έχουν αναγνωρισθεί μετά το δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο τα δικαιώματα που θέτουν «τον άνθρωπο ως σημείο αναφοράς του πλανήτη», με χαρακτηριστικότερα απ'αυτά, το δικαίωμα σε ένα υγιές περιβάλλον και το δικαίωμα στην διασφάλιση ενός αξιοπρεπούς επιπέδου διαβίωσης.

Το ευρωπαϊκό σύστημα προστασίας των δικαιωμάτων του ανθρώπου και, κατ'έπекταση, και των κοινωνικών δικαιωμάτων οριοθετείται από τις νομολογιακές αρχές του Δικαστηρίου της Ευρωπαϊκής Ένωσης (ΔΕΕ) και του ομολόγου Δικαστηρίου του Συμβουλίου της Ευρώπης, του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου (ΕΔΔΑ).

Ι. Η προστασία των κοινωνικών δικαιωμάτων στη νομολογία του Δικαστηρίου της Ευρωπαϊκής Ένωσης

Η πορεία της κατοχύρωσης των κοινωνικών δικαιωμάτων στο δίκαιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης υπήρξε ασύμμετρη σε σχέση με αυτή της οικονομικής ενοποίησης. Ήδη στη Συνθήκη της Ρώμης γίνεται η πρώτη αναφορά στην κοινωνική πολιτική, για την οποία ορίζεται ότι πρέπει να παραμείνει στην αρμοδιότητα των κρατών μελών.

Στο πλαίσιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης, το άτομο προστατεύεται από προσβολές των θεμελιωδών δικαιωμάτων του εκ μέρους των κρατών μελών, σε περίπτωση άσκησης των δικαιωμάτων του υπό την ιδιότητά του ως "ευρωπαίου πολίτη" μάλλον, παρά ως ανθρώπινου όντος. Επιπρόσθετα, η ίδια η νομολογία του Δικαστηρίου των

1. Βλ. αντί άλλων, τη μελέτη του καθηγητού Κωνσταντίνου Κρεμαλή, *Διεθνές και Ευρωπαϊκό Δίκαιο Κοινωνικής Ασφάλειας*, εκδ. Α. Σάκκουλα, Αθήνα, 1996.

Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων - και ήδη της ΕΕ - όσον αφορά τα θεμελιώδη δικαιώματα, προσφέρει ενισχυμένη προστασία των οικονομικών ελευθεριών που προβλέπονται στις Συνθήκες, όχι όμως αντίστοιχα εκτεταμένες εγγυήσεις των λοιπών ατομικών και, ακόμη λιγότερο, των κοινωνικών δικαιωμάτων.

Μελετώντας τα επιμέρους κοινωνικά δικαιώματα μέσα από τη νομολογία του Δικαστηρίου του Λουξεμβούργου διαπιστώνεται ότι, εν πολλοίς, ο ευρωπαίος δικαστής προσδιορίζει το κανονιστικό τους περιεχόμενο σε σχέση με μία από τις θεμελιώδεις κοινοτικές ελευθερίες. Έτσι, στο πλαίσιο της ελεύθερης κυκλοφορίας των εργαζομένων, θεμελιώδους ελευθερίας κατά το «ενωσιακό» δίκαιο, η οποία προϋποθέτει την ισότιμη πρόσβαση στην απασχόληση για όλους τους εργαζομένους που έχουν ευρωπαϊκή ιθαγένεια, προβλέπονται συγκεκριμένα «κοινωνικά πλεονεκτήματα» για τη διασφάλιση της θεμελιώδους αυτής ελευθερίας. Σύμφωνα με την πάγια νομολογία του Δικαστηρίου του Λουξεμβούργου², κοινωνικά πλεονεκτήματα αποτελούν κάθε είδους - χρηματικής ή μη φύσεως - ευεργετήματα που απονέμονται στους ημεδαπούς εργαζομένους, ανεξαρτήτως της μορφής της εργασιακής τους σχέσης, λόγω της ιδιότητάς τους ως εργαζομένων στην εθνική επικράτεια. Η χορήγηση των ευεργετημάτων αυτών και σε διακινούμενους εργαζομένους άλλων κρατών μελών στοχεύει, σύμφωνα με την ίδια νομολογία, στη διευκόλυνση της κινητικότητάς τους στο εσωτερικό της Ευρωπαϊκής Ένωσης.

Κοντολογίς, η αναγνώριση των κοινωνικών δικαιωμάτων μέσω της νομολογίας του Δικαστηρίου της Ευρωπαϊκής Ένωσης επιτεύχθηκε σταδιακά, με σκοπό την εξάλειψη των εμποδίων στην ελεύθερη κυκλοφορία των εργαζομένων και τελικό στόχο, την προώθηση της λειτουργίας μιας ενιαίας αγοράς.

Στο πλαίσιο αυτό, το Δικαστήριο του Λουξεμβούργου παγίως αναγνωρίζει ότι τα κράτη-μέλη διατηρούν την αποκλειστική αρμοδιότητα να ρυθμίζουν τα εθνικά συστήματα κοινωνικής ασφάλισης και ότι, ελλείψει εναρμόνισης σε ενωσιακό επίπεδο, απόκειται στη νομοθεσία κάθε κράτους-μέλους να καθορίσει εκείνο τις προϋποθέσεις υπαγωγής σε ένα σύστημα κοινωνικής ασφάλισης, αλλά και τους όρους απόδοσης δαπανών για ιατρικές υπηρεσίες που παρασχέθηκαν σε ένα άλλο Κ-Μ. Η κανονιστική όμως αυτή αυτονομία δεν απαλλάσσει τα κράτη μέλη από την υποχρέωσή τους να τηρούν απαρέγκλιτα τις διατάξεις για την ελεύθερη παροχή υπηρεσιών. Υπό το πρίσμα αυτό, το ΔΕΚ έκρινε παγίως ότι απαγορεύεται στα κράτη μέλη να εισάγουν ή να διατηρούν σε ισχύ αδικαιολόγητους περιορισμούς κατά την άσκηση της ελευθερίας αυτής στον τομέα των υπηρεσιών υγείας³. Επιπρόσθετα έχει κρίνει ότι αποκλείεται η εφαρμογή οποιασδήποτε εθνικής ρύθμισης που έχει ως αποτέλεσμα να καθίσταται η

2. Βλ σχετικά τη μελέτη μας, Η δικαστική προστασία των κοινωνικών δικαιωμάτων πριν και μετά το «Μνημόνιο», ΕΔΚΑ 2013, σσ. 703επ.

3. ΔΕΚ, αποφάσεις της 12^{ης} Ιουλίου 2001, Smits και Peerbooms, C-157/99, σκέψεις 44 έως 46, της 16^{ης} Μαΐου 2006, Watts, C-372/04, σκέψη 92 και της 19.4.2007, Σταματελάκη κ. Ελλάδας, C-444/05, σκέψη 25.

παροχή υπηρεσιών μεταξύ ΚΜ δυσκολότερη απ'ό,τι η παροχή αντίστοιχων υπηρεσιών στο εσωτερικό ενός κράτους μέλους⁴.

Το Δικαστήριο του Λουξεμβούργου καλείται ενίοτε να σταθμίσει συγκρουόμενα συμφέροντα και συγκεκριμένα, την προστασία μιας θεμελιώδους ελευθερίας αφενός, και ενός κοινωνικού δικαιώματος αφετέρου. Σύμφωνα με τη νομολογία του ΔΕΕ, η άσκηση των κοινωνικών δικαιωμάτων πρέπει να εναρμονίζεται με τις απαιτήσεις των ελευθεριών που προστατεύονται μέσω των Συνθηκών, καθώς και να ανταποκρίνεται στην αρχή της αναλογικότητας. Κάθε εθνική ρύθμιση, δηλαδή, που επιβάλλει περιορισμούς στις θεμελιώδεις ελευθερίες του ενωσιακού δικαίου πρέπει να είναι κατάλληλη και να μη βαίνει πέραν του αναγκαίου μέτρου για την επίτευξη του επιδιωκόμενου με αυτό δημόσιου σκοπού. Έτσι, η αρχή της αναλογικότητας λειτουργεί και στη νομολογία του ΔΕΕ ως μέσο εξισορρόπησης του σκοπού των εθνικών ρυθμίσεων με τις θεμελιώδεις ελευθερίες της Ευρωπαϊκής Ένωσης.

Ιδιαίτερη, όμως, σημασία για τη διαμόρφωση της νομολογίας του Δικαστηρίου του Λουξεμβούργου ως προς την ενσωμάτωση της προστασίας των κοινωνικών δικαιωμάτων στο δίκαιο της ΕΕ έχει ο Χάρτης Θεμελιωδών Δικαιωμάτων. Αποτελεί ένα καινοτόμο κείμενο - το πρώτο στην ιστορία της ΕΕ - που περιλαμβάνει το σύνολο των ατομικών, οικονομικών και κοινωνικών δικαιωμάτων των ευρωπαίων πολιτών και όσων διαμένουν στην Ευρωπαϊκή Ένωση. Ο Χάρτης ΕΕ έχει από την 1η Δεκεμβρίου του 2009, βάσει της Συνθήκης της Λισαβόνας, ισχύ πρωτογενούς δικαίου. Τα κράτη μέλη προσέδωσαν στο Χάρτη νομική ισχύ με στόχο - όπως προκύπτει από το Προοίμιό του - να αναδείξουν ότι, πέραν του οικονομικού της χαρακτήρα, η Ευρωπαϊκή Ένωση έχει ανθρωποκεντρικό χαρακτήρα, στο μέτρο που «τοποθετεί τον άνθρωπο στην καρδιά της δράσης της». Έτσι, ο ΧΘΔ της ΕΕ αποτελεί πλέον το κείμενο υπό το φως του οποίου πρέπει να ερμηνεύονται τα δίκαια των κρατών μελών, αλλά και νομολογιακό εργαλείο για την προστασία των κοινωνικών δικαιωμάτων.

II. Η προστασία των κοινωνικών δικαιωμάτων στη νομολογία του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου

Η Ευρωπαϊκή Σύμβαση για την προάσπιση των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου και των θεμελιωδών ελευθεριών δεν προστατεύει ρητά τα κοινωνικά και οικονομικά δικαιώματα. Το προστατευτικό πεδίο της ΕΣΔΑ θεωρείται παγίως ότι καλύπτει μόνο τα αστικά και τα πολιτικά δικαιώματα. Παρά τις αντίθετες θεωρητικές απόψεις ως προς την επέκταση του πεδίου εφαρμογής της ΕΣΔΑ και στα κοινωνικά δικαιώματα, η αρχική τάση της νομολογίας του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων

4. ΔΕΚ, απόφαση της 5ης Οκτωβρίου 1994, C-381/93, Επιτροπή κατά Γαλλίας, Συλλογή 1994, σελ. 5145, σκέψη 17, καθώς και προμνημονευθείσα απόφαση Smits και Peerbooms, σκέψη 61.

ήταν να εντάξει τις όποιες κοινωνικές αξιώσεις στα ουσιαστικά δικαιώματα που κατοχυρώνονται ρητά στην ίδια την Σύμβαση. Αρκετά νωρίς μάλιστα το Δικαστήριο του Στρασβούργου⁵ διαπίστωσε ότι, μολονότι η ΕΣΔΑ αναφέρεται σε πολιτικά και ατομικά δικαιώματα, ορισμένα απ'αυτά «έχουν προεκτάσεις οικονομικού και κοινωνικού χαρακτήρα: με άλλα λόγια, ένα δικαίωμα που χαρακτηρίζεται «κοινωνικό» δεν αποκλείεται από το πεδίο εφαρμογής της Σύμβασης, στο μέτρο που συνδέεται με ένα από τα ρητά προστατευόμενα απ'αυτή δικαιώματα.

Με τον ερμηνευτικό λοιπόν δυναμισμό του Δικαστηρίου του Στρασβούργου, η ΕΣΔΑ, ήδη από τις αρχές της δεκαετίας του '80 αποδεικνυόταν - όπως χαρακτηριστικά έχει γραφεί - «διαπερατή από τα κοινωνικά δικαιώματα»⁶. Βεβαίως, η είσοδος αυτή των κοινωνικών δικαιωμάτων στο προστατευτικό πεδίο της ΕΣΔΑ μετέθεσε στο Δικαστήριο του Στρασβούργου το βάρος για μια περιπτωσιολογική ερμηνεία, κατά την οποία, η προστασία ορισμένων κοινωνικών δικαιωμάτων κρίνεται σε κάθε συγκεκριμένη περίπτωση αναγκαία για μια αποτελεσματική προστασία των δικαιωμάτων που κατοχυρώνονται ρητά από την ΕΣΔΑ. Σταδιακά, μάλιστα, το Δικαστήριο του Στρασβούργου συνέβαλε, με την αυτόνομη ερμηνευτική προσέγγιση εννοιών της Ευρωπαϊκής Σύμβασης των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου, την οποία υιοθετεί, στην αναγνώριση της ουσιαστικής προστασίας και των κοινωνικών δικαιωμάτων. Αυτή η οπτική της προστασίας των κοινωνικών δικαιωμάτων μέσα από τις εξελίξεις της νομολογίας του ΕΔΔΑ επιχειρείται να αναδειχθεί αμέσως παρακάτω.

1. Το δικαίωμα σε κοινωνικές παροχές υπό το πρίσμα της νομολογίας του ΕΔΔΑ

Η νομολογία του ΕΔΔΑ πέρασε από ένα στάδιο, κατά το οποίο δεχόταν παγίως ότι το δικαίωμα σε κοινωνική παροχή δεν αποτελεί περιουσιακό δικαίωμα προστατευόμενο από την ΕΣΔΑ και το Πρόσθετο Πρωτόκολλο αυτής, στο παρόν στάδιο, κατά το οποίο αναγνωρίζει ότι οι αξιώσεις για κοινωνικές παροχές δημιουργούν, υπό προϋποθέσεις, ένα περιουσιακό δικαίωμα που προστατεύεται από το άρθρο 1 ΠΠΠ.

Πράγματι, η βασική ερμηνευτική συμβολή του Δικαστηρίου του Στρασβούργου στην κατοχύρωση ενός δικαιώματος σε κοινωνική παροχή έγκειται στην υπαγωγή του, ως περιουσιακού δικαιώματος, στην έννοια της περιουσίας, όπως αυτή κατοχυρώνεται στο άρθρο 1 του ΠΠΠ. Με σειρά αποφάσεων⁷, το ΕΔΔΑ αναγνώρισε ότι από την καταβολή ασφαλιστικών εισφορών απορρέει το δικαίωμα για απόληψη κοινωνικών παροχών, χωρίς, εντούτοις, να γεννάται αξίωση για ορισμένο ύψος παροχών, ούτε για

5. ΕΔΔΑ, απόφαση της 9.10.1979, Airey c. Irlande, Série A, no 32.

6. Fr. Sudre, La perméabilité de la Convention européenne des droits de l'homme aux droits sociaux, Mélanges offerts à J. Mourgeon, Bruylant, Bruxelles, 1998, σ. 46.

7. Βλ. σχετικά, αποφάσεις Gaygusuz κατά Αυστρίας της 16.9.1996 και Αζινάς κατά Κύπρου της 20.6.2002.

χορήγηση συνταξιοδοτικής παροχής ανάλογης προς τις καταβληθείσες ασφαλιστικές εισφορές. Στη συνέχεια, όμως, το Δικαστήριο του Στρασβούργου υιοθέτησε μία διασταλτική ερμηνεία του άρθρου 1 του ΠΠΠ και δέχθηκε ότι εμπίπτουν στο προστατευτικό του πεδίο και οι προνοιακές κατ'ουσίαν παροχές. Αφορμή για την υιοθέτηση της νομολογιακής αυτής λύσης έδωσε η υπόθεση Gaygusuz κατά Αυστρίας. Στην υπόθεση αυτή, το ΕΔΔΑ κλήθηκε να κρίνει, ενόψει της άρνησης των αυστριακών αρχών να χορηγήσουν στον προσφεύγοντα ένα επίδομα προνοιακού χαρακτήρα, κατά πόσο το επίμαχο επίδομα αποτελεί περιουσιακό δικαίωμα υπό την έννοια του άρθρου 1 του ΠΠΠ. Το Δικαστήριο του Στρασβούργου προβαίνοντας σε μία αμφισβητούμενη από τη θεωρία διεύρυνση της έννοιας της περιουσίας έκρινε ότι το δικαίωμα σε ένα επίδομα ανεργίας, προβλεπόμενο βέβαια από την εθνική νομοθεσία, αποτελεί περιουσιακό δικαίωμα υπό την έννοια του άρθρου 1 του ΠΠΠ.

Ωστόσο, η διεύρυνση του κανονιστικού πεδίου του άρθρου 1 ΠΠΠ, στο οποίο εμπίπτουν και οι μη ανταποδοτικές χαρακτήρα παροχές, παγιώθηκε με μεταγενέστερες αποφάσεις του ΕΔΔΑ, στις οποίες το Δικαστήριο αποφάνθηκε με πιο σαφή διατύπωση ότι και κοινωνικές παροχές μη συνδεόμενες με συγκεκριμένη ασφαλιστική εισφορά αποτελούν προστατευτέα από το άρθρο 1 ΠΠΠ περιουσιακά δικαιώματα⁸.

Επιπρόσθετα, το ΕΔΔΑ επανέλαβε την πάγια θέση του ότι αναγνωρίζει στα συμβαλλόμενα κράτη του Συμβουλίου της Ευρώπης ένα ευρύ περιθώριο διακριτικής ευχέρειας κατά τη λήψη μέτρων κοινωνικής πολιτικής, στα οποία συμπεριλαμβάνονται και ρυθμίσεις που αφορούν γενικά την κοινωνική προστασία. Το εύρος όμως αυτό της διακριτικής ευχέρειας οριοθετείται πιο περιοριστικά όταν τα εν λόγω μέτρα εισάγουν διακρίσεις που ερείδονται αποκλειστικά στην ιθαγένεια. Σύμφωνα με γενική αρχή που απορρέει από τη νομολογία του ΕΔΔΑ, τα συμβαλλόμενα κράτη πρέπει να εξασφαλίζουν σε όλα τα εξαρτώμενα από τη δικαιοδοσία τους πρόσωπα, ανεξάρτητα από την ιθαγένειά τους, την προστασία των κατοχυρωμένων στη Σύμβαση δικαιωμάτων, χωρίς να είναι επιτρεπτές διακρίσεις βασιζόμενες μόνο στο στοιχείο της ιθαγένειας. Επομένως, σύμφωνα με την παγιωμένη πλέον νομολογία του ΕΔΔΑ, η προστασία κάθε περιουσιακού δικαιώματος, όπως είναι και το δικαίωμα για την απόληψη κοινωνικών παροχών, πρέπει να εξασφαλίζεται σε όλους τους δικαιούχους υπό τις αυτές προϋποθέσεις υπό τις οποίες κατοχυρώνεται και για τους πολίτες ενός συμβαλλόμενου κράτους.

Στο πνεύμα αυτό, σε πρόσφατη απόφαση του ΕΔΔΑ⁹, με αφορμή προσφυγή ενός Τυνήσιου υπηκόου ο οποίος διέμενε στην Ιταλία με βάση κανονική άδεια διαμονής και εργασίας, στον οποίο όμως το Ιταλικό κράτος αρνήθηκε τη χορήγηση πολυτεκνικού επιδόματος, το Δικαστήριο δέχθηκε ότι ο προσφεύγων υπέστη, αναμφίβολα, δυ-

8. Βλ. σχετικά, ΕΔΔΑ, απόφαση της 30.9.2003, Koua Poirrez κατά Γαλλίας.

9. ΕΔΔΑ, απόφαση της 8.4.2014, Dhahbi κατά Ιταλίας.

σμενή μεταχείριση σε σχέση με τους πολύτεκνους εργαζομένους, υπηκόους κρατών μελών της Ε.Ε., μόνο δε κριτήριο της διαφορετικής αυτής μεταχείρισης ήταν η ιθαγένειά του. Περαιτέρω έκρινε ότι ο προσφεύγων δεν ανήκε στην κατηγορία προσώπων που δεν συμβάλλουν στη χρηματοδότηση των δημόσιων υπηρεσιών, ενώ μόνο το δημοσιονομικό συμφέρον του κράτους δεν θα μπορούσε να δικαιολογήσει απόκλιση από την αρχή της ίσης μεταχείρισης. Έτσι, το ΕΔΔΑ κατέληξε στην κρίση ότι, εν προκειμένω, συνέτρεξε ανεπίτρεπτη δυσμενής μεταχείριση του προσφεύγοντος λόγω της ιθαγένειάς του, θέτοντας, με τον τρόπο αυτό, την προστατευόμενη στο άρθρο 14 της ΕΣΔΑ αρχή της ίσης μεταχείρισης ως όριο στη διακριτική ευχέρεια των συμβαλλόμενων κρατών του Συμβουλίου της Ευρώπης κατά την άσκηση της κοινωνικής τους πολιτικής.

2. Τα δικαιώματα “αλληλεγγύης” υπό το πρίσμα της νομολογίας του ΕΔΔΑ

Το προστατευτικό πεδίο της ΕΣΔΑ επεκτείνεται νομολογιακά και στα δικαιώματα “αλληλεγγύης”. Γίνεται γενικά αποδεκτό ότι σκοπός των κοινωνικών δικαιωμάτων είναι η διασφάλιση της καλύτερης δυνατής ποιότητας ζωής των φορέων τους. Από την πλευρά τους, τα δικαιώματα “αλληλεγγύης” αποβλέπουν στην εξασφάλιση ενός ελάχιστου επιπέδου διαβίωσης και προστασίας από τους κοινωνικούς κινδύνους. Πρόκειται για ένα ελάχιστο όριο ικανοποίησης αναγκών, όπως αυτό οριοθετείται από κανόνες κοινωνικής συμβίωσης που είναι διαποτισμένες από την επιταγή σεβασμού της ανθρώπινης αξιοπρέπειας. Στο πλαίσιο των δικαιωμάτων “αλληλεγγύης εντάσσονται - όπως προεκτέθηκε - το δικαίωμα σε ένα υγιές περιβάλλον και το δικαίωμα σε ένα αξιοπρεπές επίπεδο ζωής.

Ιστορικά, η προστασία του δικαιώματος στο περιβάλλον εξασφαλίσθηκε κυρίως διамέσου του δικαιώματος στην υγεία (κοινωνικό δικαίωμα) και του δικαιώματος στη ζωή (ατομικό και πολιτικό δικαίωμα). Επιπρόσθετα, η νομολογία του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου έχει συμβάλει αποφασιστικά στο να εγγυηθεί μία αποτελεσματική προστασία του δικαιώματος στο περιβάλλον με έρεισμα το δικαίωμα στην ιδιωτική και οικογενειακή ζωή (άρθρο 8 της ΕΣΔΑ). Πιο συγκεκριμένα, το Δικαστήριο επικαλείται, κατά κύριο λόγο, το άρθρο 8 της Σύμβασης, προκειμένου να διασφαλίσει με έμμεσο τρόπο το δικαίωμα σε ένα υγιές περιβάλλον.

Στην υπόθεση *Tătar* κατά Ρουμανίας διατυπώνονται ρητές σκέψεις για την προστασία του δικαιώματος σε ένα υγιές περιβάλλον¹⁰. Αντικείμενό της υπήρξε η οικολογική καταστροφή που προκλήθηκε μετά από ένα ατύχημα σε κέντρο εξόρυξης χρυσού σε κωμόπολη της Ρουμανίας. Το ΕΔΔΑ αποφάνθηκε, εν προκειμένω, ότι ενώπιον του σοβαρού και υπαρκτού κινδύνου για την υγεία και την ευημερία των προσφευγόντων,

10. ΕΔΔΑ, απόφαση της 27.1.2009.

ISBN: 978-960-562-541-2

15705